

yerlerine açılan okullarda en çok orta eğitim seviyesinde eğitim verildiği için kıtanın tamamında üniversite mezunu olanların sayısı 1950'li yıllarda bile birkaç yüz kişiyi geçmiyordu.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Abdul Aziz, *Japan's Colonialism and Indonesia*, The Hague 1955, tür.yer.; R. Emerson, *Sömürgelerin Uluslaşması: Asya ve Afrika Halklarının Ortaya Çıkışları* (trc. Türkaya Ataöv), Ankara 1965, s. 62-90; G. de Bosschère, "Le néo-colonialisme: essai de définition", *De l'impérialisme à la décolonisation* (ed. J. Berque - J.-P. Charnay), Paris 1965, s. 415-432; A. Memmi, *The Colonizer and the Colonized*, Boston 1967, s. 90-111; J. Suret-Canale, *French Colonialism in Tropical Africa: 1900-1945* (trc. T. Gottheiner), London 1971, tür.yer.; Cemâl Hamdân, *İstrâtîciyetü'l-İstî'mâr ve't-tahrîr*, Beyrut 1403/1983, s. 49-54, 105-108; J.-P. Biondi, *Les anticolonialistes: 1881-1962*, Paris 1992, s. 14-15, 28, 31, 39; M. A. Klein, *Slavery and Colonial Rule in French West Africa*, Cambridge 1998, tür.yer.; C. M. Cipolla, *Silahlar ve Avrupa Sömürgeciliği* (trc. Taşkın Temiz), İstanbul 1998, s. 9, 46-53; M. Ferro, *Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar, 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl* (trc. Muna Cedden), İstanbul 2002, s. 48-50, 74-80, 94, 133-140, 169-172; Ahmet Kavas, "Afrika'da Fransız Sömürgeciliği", *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu'da Fransız-Ermeni İşbirliği* (ed. Orhan Kılıç - Mehmet Çevik), Elazığ 2003, s. 69-78; a.mlf., "Yeni Sömürgecilğin Afrika Topluluklarını Sosyoekonomik, Dinî, Siyasî Alanlarda Birliğe Zorlaması", *İslâmiyât*, VIII/2, Ankara 2005, s. 25-38; J.-P. Sartre, *Colonialism and Neocolonialism* (trc. A. Haddour v.dğtr.), London 2006, s. 37-54; Orhan Yüksel, "Sömürge ve Sömürgecilik", *TA*, XXIX, 356-359; Christopher Edens, "Colonization", *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, New York 1997, II, 52-55; Şit Tufan Buzpinar, "Fransa", *DiA*, XIII, 184-187; İsmail Hakkı Göksoy, "Hollanda", a.e., XVIII, 226-227; Azmi Özcan, "İngiltere", a.e., XXII, 299-302; Şerafettin Turan, "İtalya", a.e., XXIII, 448-452; Refik Cüycâtî, "el-İstî'mâr", *el-Mevsû'âtü'l-Arabiyye*, Dimaşk 2000, II, 187-196; Jamal Malik, "Colonialism", *Encyclopedia of Islam and the Muslim World* (ed. R. C. Martin), New York 2004, I, 152-155.

AHMET KAVAS

SÖVME

Türkçe'de "ağır ve kötü söz söyleme, ırza ve namusa dokunan ayıp ve çirkin ifadeler kullanma, küfretme" anlamına gelen **sövme** ile ilgili olarak Arapça'da (sebb ve şetm), yanında **ta'n**, **la'net**, **hakâret** gibi kelimeler kullanılmaktadır. Sövme ahlâken kınanan bir davranış olduğu gibi genellikle suç sayılan bir fiil olması yönüyle ceza hukukunda özel şekilde incelenir. Kur'an-ı Kerim'de seb kelimesi iki defa (el-En'âm 6/108), hadislerde seb ve şetm kelimeleri yaygın biçimde sözlük anlamları

rında geçer (Wensinck, *el-Mu'cem*, "sbb", "ştm" md.leri). Sözlükte "kesici veya delici aleti vücuda batırma" mânasındaki **ta'n** "eleştirme" yanında "sözlü saldırı ve kötüleme" anlamında da kullanılır. Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de iki yerde "dine yönelik sözlü saldırı" mânasında (en-Nisâ 4/46; et-Tevbe 9/12), hadislerde "silâhla yaralamak, başkasının soyunu küçümseyip kötülemek ve ayıplamak" anlamında yer almıştır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "ta'n" md.). Fıkıhta ayrıca davada güvenilir olmadıkları vb. sebeplerle karşı tarafın şahitlerine itiraz etmeyi ifade eder. "Allah'ın rahmetinden uzak bırakılma" anlamına gelen **la'net** kelimesi "bu yönde beddua etme" yanında kötü söz söyleme mânası kastedilerek de kullanılmaktadır (bk. LÂNET). Fıkıhta seb genellikle "kötü söz söyleme" anlamıyla ele alınmakla birlikte bazı fakihler bunun iftira, aşağılama ve kusur isnat etmeyi kapsayan bir kavram olarak düşünülmesi gerektiğini söylemişlerdir (Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, IV, 309; *Mv.F*, XXIV, 133). Yine seb ve **kazf** (zina iftirası) kelimelerinin birbirinin yerine kullanıldığı görülür. Öte yandan **hakâret**, sözlükte "bir şeye veya bir kimseye yönelik küçültücü ve aşağılayıcı söz ve davranış" mânasına gelir. Kelâm ve fıkıh literatüründe dine, dinî değerlere ve insanlara sövme fiili sövülen şeyle birlikte zikredilerek seb, şetm ve ta'n kelimeleriyle ifade edilmiştir: Seb-bü'd-dehr, şetmü'r-resûl ve et-ta'n fi's-sahâbe gibi.

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda şerefe karşı suçlardan sayılan hakaret "bir kimseye onur, şeref ve saygınlığını rencide edebilecek nitelikte somut bir fiil veya olgu isnat etmek ya da yakıştırmalarda bulunmak yahut sövmek suretiyle bir kimsenin onur, şeref ve saygınlığına saldırmak" şeklinde tanımlanmıştır (md. 125). 765 sayılı kanunda hakaret ve sövme suçları ayrı ayrı düzenlenmişken yeni kanunda sövme hakaret suçu içinde değerlendirilmiştir. Aynı maddeye göre hakaret suçunun kişinin dinî, siyasî, içtimai, felsefî inanç, düşünce ve kanaatlerini açıklamasından, değiştirmesinden, yaymaya çalışmasından, mensup olduğu dinin emir ve yasaklarına uygun davranmasından dolayı veya mensup bulunduğu dine göre kutsal sayılan değerlerden bahisle işlenmesi cezayı ağırlaştırıcı sebeplerdir.

Kur'an-ı Kerim'de konuşma organları olan dil ve iki dudak Allah'ın insana verdiği başlıca nimetler arasında gösterilmiş (el-Beled 90/9), birçok âyet ve hadiste konuşma yeteneğinin iyilik yolunda, din, ah-

lâk ve nezaket kurallarına uygun biçimde kullanılması istenmiş (meselâ bk. el-Bakara 2/263; en-Nisâ 4/5, 8, 9, 63, 148; el-İsrâ 17/23, 28; Tâhâ 20/44; el-Ahzâb 33/32, 70; *Müsned*, V, 225; İbn Mâce, "Fiten", 12; Tirmizî, "Birr", 53, 65; "Zühd", 63), kıyamet günü insanlara dünyada yapıp edilenlerin hesabı sorulurken dillerinin de tanıklık edeceği uyarısında bulunulmuştur (en-Nûr 24/24; Taberî, XVIII, 105). İslâm ahlâkıyla ilgili eserlerde "âdâbü'l-lisân" ve "âfâtü'l-lisân" gibi başlıklar altında dilin insanın yaratılış hikmetine uygun biçimde Allah'a kulluk ve insanlara iyilik yolunda kullanılmasının gerekliliği üzerinde önemle durulmuştur. Gazzâlî konuşma ve dilin öneminden söz ederken, "Allah'ın en değerli nimetlerinden ve akıllara durgunluk veren ince sanat eserlerinden biri olan dilin cirmi küçük ise de itaati veya cürmü çok büyük olabilir. İman veya inkârın dille ifade edilmesi bu organın önemini göstermeye yeter" demektedir (*İhyâ*, III, 108). İslâm ahlâkçılarının dilin âfetleri arasında saydıkları kötülüklerden biri de sövmek ve lânet içeren sözler söylemektir. Zira Kur'an'da ve hadislerde bu davranış biçiminin müslümana yakışmayacağı bildirilmiştir. Meselâ bir âyette övgüye lâyık müminlerin nitelikleri anlatılırken, "Kendini bilmez kimseler onlara sataştığında 'selâm' deyip geçerler" buyurularak (el-Furkân 25/63) seviyesiz kişilerin kötü sözlerine benzer şekilde karşılık verme yerine, "Kern söz sahibine aittir" düşüncesiyle hareket edilmesi tavsiye edilmiştir. Bu bağlamda dinî değerlere hakaret konusunun özel bir önem taşıdığına dikkat çekilen bir âyette müşriklerin putları hakkında hakaret içeren sözler söylenmemesi istenmiş, böyle bir fiilin onları Allah hakkında yakışsız sözler söylemeye sevk edebileceği belirtilmiştir (el-En'âm 6/108). Bu âyetin, yanlışlığı açık biçimde görülse bile karşı tarafın mânevî değerlerini küçültücü sözler söylemenin gereksiz tartışmalara ve onların da hak inancı tahkir etmelerine yol açacağına, böylece bâtil inançlarını sürdürmelerine ortam hazırlanmış olacağına yönelik bir uyarı içerdiği açıktır. "Mümin, insanların şerefine saldıran, lânet okuyan, çirkin konuşan ağız bozuk kişi değildir" buyuran (Tirmizî, "Birr", 48) Hz. Peygamber'in bu ilkeye hayatında titizlikle uyduğu ve sövgü ya da çirkin söz sayılabilecek ifadeler kullanmadığı bilinmektedir (Buhârî, "Edeb", 38, 44). Resûl-i Ekrem'in, Câhiliye döneminin kötü davranışlarından arınmaları için ashabını eğitirken bu konuyu özel olarak vurguladığı örnekler de vardır.

Nitekim İslâm'a yeni giren Câbir b. Süleym'e kimseye sövmemesi tavsiyesinde bulunmuş, o da buna uyarak hayatı boyunca hiçbir insana veya hayvana kötü söz söylememiştir (Ebû Dâvûd, "Libâs", 25). Sövmenin sosyal hayatta açtığı yaralara ve kişinin dindarlığına verdiği zararlara değişik vesilelerle dikkat çeken Hz. Peygamber (meselâ bk. Buhârî, "İmân", 36; Müslim, "Bir", 68) ölümlere sövme âdetini şiddetle eleştirmiş ve bunun hayattakileri üzeceği uyarısında bulunmuştur (Tirmizî, "Bir", 51). Yine hadislerde ana babaya, sahâbîlere, zamana, rûzgâra, hastalığa ve hayvanlara sövmek de yasaklanmıştır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "sbb" md.). Öte yandan hac ve oruç gibi ibadetleri yerine getirirken kişinin daha dikkatli olması ve kendisine kötü söz söylense bile buna kötü sözle mukabelede bulunmaması emredilmiştir (el-Bakara 2/197; Buhârî, "Şavm", 9).

Genellikle sövmenin her türü dinen hoş karşılanmamakla birlikte bu fiilin dinî hüküm sözün sahibine ve konumuna göre değerlendirilerek belirlenmeye çalışılmıştır. Allah Teâlâ, peygamberler, ilâhî kitaplar ve melekler gibi temel inanç öğelerine hakaret müslümanı dinden çıkarır. Dinden çıkmayı gerektirmeyen durumlarda insana, insanî değerlere veya canlı cansız nesneye yönelik olarak örfen sövgü sayılan bir söz söylemek kural olarak haram sayılmıştır. Kişiyi kötü söz söyleme yöneltten etkenlere göre bunun haram olmayacağı durumlardan da söz edilmiş, meselâ kişinin yakalandığı hastalığın verdiği ıstırapın etkisiyle hastalığa sövmesi mekruh, kendisine söven kişiye -zina iftirası olmak kaydıyla- aynı şekilde veya benzer bir ifadeyle karşılık vermesi tenzihen mekruh, hatta bazı âlimlerce câiz diye nitelenmiştir; ancak hiç karşılık vermemek daha üstün sayılmıştır. Fakihler konuyu ceza hukuku açısından da incelemişler, dinden çıkaran sövgüye irtidad, iffetli insana zina iftirası içeren sövgüye kazf hükümlerinin, diğer sövgülere ise kural olarak ta'zîr cezasının uygulanması gerektiğini belirtmişler, ancak ebeveynin evlâdına kötü söz söylemesi gibi durumları bundan istisna etmişlerdir. Sövgünün üstü kapalı şekilde yapılması da aynı sonucu doğurur. Bazı âlimlere göre dinî esaslara hakaret irtidadtan daha büyük bir suç olduğundan mürtedin tövbesi kabul edildiği halde bu suç işleyenin tövbesi kabul edilmez; bazılarına göre ise bu kişilere de diğer mürtedlerin hükümleri uygulanır ve tövbeleri kabul edilir. Fakihler, gayri müslim vatan dışın Allah'a, Hz. Muhammed'e ve pey-

gamber olduğunda ittifak bulunan bir şahsa sövmesi durumunda zimmet sözleşmesine riayetsizlik sebebiyle ta'zîr veya ölüm cezasına çarptırılacağı kanaatinde. Ölüm cezasını Hanefîler tekerrür halinde, Şâfiîler zimmet sözleşmesinde bu yönde hüküm bulunması durumunda gündeme getirir. Mâlikîler ve Hanbelîler bu davranıştan dolayı kural olarak ölüm cezası verilmesi gerektiğini, ancak müslüman olması halinde cezanın düşeceğini belirtir.

İslâm âlimleri Resûl-i Ekrem'e dil uzatılması konusuna ayrı bir duyarlılık göstermiş ve buna dair özel eserler kaleme almışlardır. Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin *es-Sârimü'l-meslûl'ü* ve Takıyyüddin es-Sübkî'nin *es-Seyfü'l-meslûl'ü* bu türün meşhur örnekleri arasında sayılabilir. Ehl-i sünnet âlimlerinin bir kısmı sahâbeye sövmenin küfrü gerektireceğini savunurken çoğunluk bu fiili işleyenin kâfir değil bid'atçı ve sapkın olarak niteleneceği kanaatinde. Ancak Kur'an'ı inkâr anlamına geleceğinden (en-Nûr 24/11) Hz. Âişe'nin iffetine iftira etmenin küfrü gerektireceğinden görüş birliği bulunmaktadır (bk. SÂBBE).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, II, 330; III, 127; *Lisâ-nü'l-'Arab*, "sbb", "ştm", "t'an" md.leri; *Müsned*, V, 225; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 105; Gazzâlî, *İhyâ'* (Beyrut), III, 108; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 157, 258; Buhûti, *Keşşâfü'l-kunâ'*, VI, 171-172, 177; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, Kahire 1328 → Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), IV, 309-313; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr* (Kahire), IV, 231-238; V, 466; "Sebb", *Mu.F.*, XXIV, 133-144; L. Wiederhold, "Şhatm", *EP Suppl.* (İng.), s. 725-727; Mustafa Çağrı, "Konuşma Âdâbı", *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (ed. İbrahim Kâfi Dönmez), İstanbul 2006, III, 1135-1136; Ahmet Saim Kılavuz, "Sebb ve Şetm", *a.e.*, IV, 1742-1743; "Sövm", *a.e.*, IV, 1810.

MEHMET BOYNUKALIN

SÖZLÜK

Sözlüğün Arapça karşılığı olan **lugat** kelimesi "söz söylemek, boş konuşmak; kuş ötmek" anlamlarındaki lağv kökünden türemiş bir isim olup "toplum bireylerinin duygu ve düşüncelerini birbirine anlatmak için kullandıkları kelimelerden meydana gelen eser" demektir. IV. (X.) yüzyılın sonlarına kadar yazılan lugat kitapları konularına göre değişik adlar taşıdığından sözlük kavramını karşılayan ortak bir terim henüz mevcut değildi. Bu dönemde ve daha sonraki süreçte lugat kelimesi "dil, lehçe" mânasına geliyordu. "Sözlük bilimi"

anlamında **ilmü'l-luga** ve **mu'cemiyât** ile sözlük karşılığı olarak kullanılan **mu'cem** ve **kâmûs** kelimeleri sonradan terim haline gelmiştir. Mu'cem "sözün kapalı ve anlaşılabilir olması" mânasındaki **ucme** kökünden ism-i mef'ûl veya masdar olup "kapalılığı ve bilinmezliği giderilmiş söz" demektir. Sözlük âlimleri, "kelimelerin alfabetik dizimi" anlamında kullandıkları mu'cem terimini hadisçilerden almakla birlikte bunun tarihi kesin şekilde bilinmemektedir. Bu konuda bilinen husus, İbn Fâris'in (ö. 395/1004) bir sözlüğüne belki de ilk defa *Mu'cemü mekâyisi'l-luga* adını vermiş olmasıdır. Ebû Hilâl el-Askerî de (ö. 400/1009) kullanımından kalkmış kelimelere dair sözlüğünü *Mu'cem (el-Mu'cem) fi bakâyâ (bakıyyeti)'l-esyâ'* diye adlandırmıştır. Kâmus kelimesinin "suya dalmak" anlamındaki **kamstan** türediği veya **gavstan** dönüştüğü kabul edilir. Batlamyus'a göre kâmus Grekçe **okeanustan** (okyanus) gelmiştir. Arap coğrafyacıları kelimeyi **ûkyânûs** biçiminde almışlar ve mânasını tam karşılamak üzere "**Bahrü'l-ûkyânûsi'l-muhîh**" (arzi kuşatan deniz, Atlas Okyanusu) şeklinde kullanmışlardır. Bu terkip zamanla "**el-kâmûsü'l-muhîh**" olmuştur. IV. (X.) yüzyılın ortalarından itibaren bazı Arap müelliflerinin lugatlarına deniz adını vermeleri gelenek haline almıştır. Nitekim Sâhib b. Abbâd sözlüğüne *el-Muhîh*, İbn Sîde *el-Muhkem* ve *l-muhîtu'l-a'zam* adını koymuştur. Bu geleneğin bir devamı olarak Fîrûzbâdî yazdığı sözlüğü *el-Kâmûsü'l-muhîh* diye isimlendirmiştir. Bu sözlüğün ilim muhitlerinde çok ilgi görmesiyle kâmus kelimesi "sözlük" anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Tarihçe. Bilinen en eski sözlük Sâmil (Asurlular / Akkadlar) tarafından milâttan önce 3000'li yılların başlarında Sumerce-Akkadca olarak kil tabletlere yazılmıştır. Bu sözlüğün bir nüshası, Asur Banibal'in (m.ö. 669-633) Ninevâ'da (Ninova) kurduğu kütüphanede bulunuyordu; günümüzde bazı parçaları British Museum'da mevcuttur. Bunu milâttan öncesine ve sonrasına ait Çince ve Yunanca bazı sözlükler takip etmiştir. Modern sözlüklere benzer ilk örnek, İskenderiye Kütüphanesi'nin yöneticisi Bizanslı Aristophanes'in (ö. m.ö. 180) hazırladığı güncel, eski, eş anlamlı ve teknik kelimelerle atasözlerini içeren *Lexicon*'udur.

Araplar'da sözlükle ilgili bazı faaliyetler, Kur'an'da mânaları bilinmeyen (garîb) kelimeler hakkında sahâbîlerin sorduğu sorulara Hz. Peygamber'in verdiği cevaplarla başlamıştır. Bu tür faaliyetler ashap dev-